

KAS KAKS EESTI KEELT?

Eestis toimub huvitav eksperiment keelega. Olen mitmel puhul kirjutanud,¹ enamasti kriitiliselt, meie keelekorraldusest, mõelnud aga vahel, et uus, intensiivselt õpetatud ja lausa autoritaarselt kohustuslikuks tehtud keel saab nooremale põlvele loomulikkuskoduseks. Pole aga selge, kas see siiski niimoodi on. Olen küsitlenud 30–40-aastaseid ja ka algkoolilapsi, ning mulle oli omajagu üllatus, et nende keeletunne ei erine minu omast nii palju, kui arvasin. Isegi kirjakeeles, olgu siis toimetajate hoolikuse või kirjutajate konformismi tõttu lausa obligatoorne lühike superlatiiv näib ka noortele ja lastele tunduvat võõras, kõnes nad seda ei kasuta, erandiks ehk mõned sõnad: *parim*, *suurim* ja võib-olla veel mõned, keeles sagedased ja paljudes Euroopa keeltes suplettiivsete vormidega sõnad: vrd vene *хороший – лучший*, inglise *good – better*, ladina *bonus – melior* jne.

Kui *parim* tõesti on kõnekeeles omaks võetud, tähendab see, et suplettiivsusega ei pruugi käia kaasas arhailiste vormide säilimine, vaid siin on innovatsioon vägagi võimalik. Tegu on siis ehk sõnadega, mille paradigma võib kergemini muutuda korrapäratuks mingil välisel põhjusel. Siin siis tähendaks see kunagise *hea ~ hää – parem* muutusele lisandunud muutust *parem ~ kõige parem – parim*. Ning ka seda, et uuenduslikud vormid võivad jõuda keelde just tavaliste sõnade kaudu. Ning mõne moesõnaga, nagu praegu on

nautima (*naudime puhkust, naudime õlut*), mis on viimase kümnekonna aasta jooksul saanud, väga võimalikult soome (*nauttia*) ja inglise (*enjoy*) mõjul mõnevõrra uue tähenduse ja tõrjunud kõrvale vanemad omad konstruktsioonid (*tunneme puhkusest mõnu ~ rõõmu, joome mõnuga õlut*). Kui mõnedki konstruktsioonid (*nõustama, rahastama*) on selgelt tõlkelaenud, siis lühikese superlatiivi puhul see ei ole päris selgelt nii. Inglise keeles ei saa analoogset vormi (nagu *best, strongest, longest*) kasutada paljudest sõnadest (nt *beautiful, deceitful, nameless*), sama kehtib vene keele kohta, kus sufiksiga moodustatud superlatiiv (nagu *величайший, важнейший*) ei tähenda loogilises mõttes ülivõrret, vaid pigem seda, mis eesti keeles *väga* jm sõnade abil moodustatud intensiivvorm (siin siis *väga suur, väga tähtis ~ ülitähtis*). Nii on lühike superlatiiv eesti kirjakeelde tulnud pigem soome keele ja mõnede keeleuuendajate logistsistliku mõtlemise tulemusena ning viimase mõjul ka püsib. Kuid kõnekeeles näib pilt olevat keerulisem. On vorme, mida siin kindlasti ei kasutata, ennekõike üksikvokaaliga pikemad sõnad, nagu *valulisim, tundlikem, rahvuslikem*. Et eesti keeles on rõhuta silpide vokaalid üldiselt tugevasti redutseerunud, siis on kõnes raske vahet teha näiteks *i* ja *e* vahel: kuulaja kõrvus kõlavad *valulisim* ja *valulisem* liiga sarnaselt.

Kõnes on raske teha vahet komparaatiividel ja lühikestel superlatiividel, kui üht eristab teisest vastavalt diftong ja lühike vokaal: *ilusam – ilusaim, raske – raskeim, rammetum – ramme-*

¹ J. Kaplinski, Keelekorralduse süvastruktuurist. – J. Kaplinski, Kõik on ime. Eesti mõttelugu 55. Tartu: Ilmamaa, 2004, lk 333–346.

tuim. Nii on need vormid jäänud tavalisele, igapäevasele kõnekeelele võõraks ja neid kohtab vaid sääl, kus teadlikult või poolteadlikult püütakse rääkida korrektselt, näiteks TV või raadio dikto-rite kõnes. Isegi hüperkorrektne kõneleja ei saa hästi hakkama sõnadega, kus superlatiivi märkivale diftongile järgneb käändelõppu märkiv diftong: *ilusaimaid, raskeimais, rammetuimail*. Nii asendatakse superlatiiv siin komparaatiiviga nagu tavalises kõnekeeles: *ilusamaid, raskemaid, rammetumaid*, või kasutatakse liitvorme: *kõige ilusamaid, kõige raskemaid, kõige rammetumaid*. Nii on väga tihti ka kirjakeeles, kirjutatud tekstis, nii et võime lühikese superlatiivi vältimise-asendamise kokku võtta mõne lihtsa reegluga. Osa Eesti tahtmatust keeleeksperimentidest võib anda vastuse küsimusele, kuivõrd loogika peab arvestama fonotaktikat. Drastilisel kujul: kas neologismid, mis seniste fonotaktika reeglitega ei arvesta, muudavad fonotaktika reegleid. Mu enda ja küsitletud noorte inimeste keeletunne ütleb, et nii see ei lähe: kirjakeel erineb siin kõnekeelest ja nende erinevuste põhjus on foneetikas. Kui eestlased ei püüa rääkida ülikorrektset, ei kasutavad vorme, nagu *kauneim* või *raskeim*. Nii nagu kõnes ei kasutata ka *i*-mitmuse vorme *kauneis* ja *raskeis*. Need ei ole kuigi sagedased ka kirjakeeles. *i*-mitmuse hääbumine on osa eesti keele evolutsioonist, mis on viinud järgsilpide vokaalide redutseerumisele. Lühikese superlatiivi toomine keelde töötab sellele tendentsile vastu, kuid näib, et sellel vormil on elujõudu ainult niikaua, kui seda toetab ametliku keele õpetus ja valvamine, keeleline tsensuur ja endatsensuur, kui ümber öelda Valter Taulit.

Küsimus on, miks kõnekeel kasutab vorme nagu *ilusaid* ja *raskeid*, kus nagu *i*-mitmuses ja lühikeses superlatiiviski on lõppsilbis diftong. Kas on asi lihtsalt selles, et lühike superlatiiv on keelde hiljaaegu ja vägisi toodud?

Arvan, et see pole päämine põhjus: keeles on ju kodunenud näiteks samamoodi XX sajandil introductseeritud essiiv. Arvan, et põhjus võib siin olla selles, et diftongilise lõppsilbiga mitmuse partitiivi ei saa kõnes hõlpsasti millegagi segi ajada, siin ei ole temaga opositsioonis olevat paarilist. *i*-mitmusel ja lühisuperlatiivil need paarilised on. Kuulaja peab saama aru, kas öeldakse *ilusam* või *ilusaim, ilusais* või *ilusas*. Lõppsilpide vokaali, nagu ka diftongi reduktsioon teeb selle vahetegemise sageli raskeks, isegi võimatuks. Mäletan kunagist jutuaajamist kadunud pääpiiskopi, tookord veel Niguliste pastori Jaan Kiivitiga, kes ütles, et kirikus jutlust pidades asendab ta tsitaatides *i*-mitmuse vormid *de*-mitmuse omadega, sest viimaseid kuuleb kogudus selgemini. Nii võib mitmuse partitiivi lühivormide lõppsilpi hääldada üsna lohakalt, isegi nii, et *ilusaid* kõlab nagu *ilusad* või (eriti lõunaäästis, kus siin ongi lühivormid *ilosit, raskit*) *ilusid*. Mitmuse partitiiv saab aga haruharva esineda iseseisvalt, ühesõnalise fraasina, lisaks opositsioonis oleva vormi puudumisele aitab ka kontekst siin selgelt aru saada, millega on tegemist. Nii ei ole erilist vajadust leida alternatiivseid, hõlpsamini arusaadavaid ja hääldatavaid vorme nende diftongilise lõppsilbiga partitiivi vormidele.

Keele evolutsioon, uute vormide teke ja vanade hääbumine on kõnelejate ja kuulajate vahelise „keelemängu” tulemus. Nii kõneleja kui kuulaja püüavad ökonoomsuse, mugavuse poole. Kõnelejale tähendab see lihtsamat hääldust, lihtsamaid-korrapärasemaid vorme, lühemaid sõnu ja fraase, häälikute reduktsiooni ja assimilatsiooni. Kuulajal on hõlpsam aru saada selgelt hääldatud sõnadest-silpidest, vormidest, mis üks teisest piisavalt erinevad, sõnadest, mis pole liiga lühikesed. Kasutades informatsiooniteooria keelt: kõneleja püüab, muidugi tahtmatult, väiksema, kuulaja

suurema liiasuse, redundantsi poole. Keele konkreetne kuju mingil ajal on nende vastakate taotluste koosmõju tulemus. Keel on kompromiss, dünaamilises tasakaalus protsess.

Eesti keeleeksperiment saab meile öelda, mis juhtub, kui seda loomulikku dünaamilist tasakaalu püütakse tõsiselt kõigutada mingis suunas, mis ei tulene otse ei kõneleja ega kuulaja vahelisest „mängust”, vaid mingitest muudest taotlustest. Nii on tegemist teisegi omamoodi mänguga, mänguga keele „kujundajate” (korraldajate, hooldeajate, uuendajate jt) ning keele kasutajate, teisisõnu keele enda vahel. Mõlemad mängud on omavahel muidugi seotud; see, milliseks elav keel kujuneb, on mõlema tulemus. Nüüd mõned konkreetsed tähelepanekud.

On ammu teada, et sõna, *resp.* morfeemi kasutussagedus on ligikaudu pöördvõrdelises seoses tema pikkusega, või ehk täpsemalt, pingutusega, mis kõneleja-kirjutaja teeb teda öeldes või kirjutades. See on kindlasti ka põhjus, miks arvsõnad on viimase paari inim põlve jooksul lühenenud. Minu koolipõlves olid ainsana lubatud pikad vormid, nagu *kaheteistkümne aastane* või *kaheteistkümnnes*. Kuna uuel ajal pruugitakse arve palju rohkem kui vanasti, on loomulik, et kõnekeeles ja osalt ka kirjas on nüüd nende vormide asemele tulnud lühemad: *kaheteistaastane*, *kahe-teistmes*. Ent siin tuleb mängu teinegi tegur, nimelt analoogia, mis töötab kõneleja kasuks, teeb talle rääkimise lihtsamaks. Minu eluajal on siin lühemate vormide *viit* ja *kuut* kõrvale, tihti ka nende asemele tulnud pikemad, ent teiste arvsõnadega vormilt-rütmilt sarnasemad *viite* ja *kuute*. Paradigma on nüüd siis *ühte*, *kahte*, *kolme*, *nelja*, *viite*, *kuute*...

Üks kõneleja-kuulaja keelemängu tulemusi on ilmselt *kas*-lõpuliste sõnade rohkus kõnekeeles, mille kohta olen paar artiklikest avaldanud.² Jätame

kõrvale paralleeli vene *ук*-tuletistega (*multikas* – *мультик*, *foto*kas – *фотик*, *tele*kas – *мелик*), mis vääraks omaette käsitlust. *kas*-sõnad on mugavad kõnelejale, kes ei pea hääldama pikki ja kohmakaid liitsõnu või meie mallidega halvasti klappivaid võõrsõnu. Kuulajale ei ole *kas*-sõnad eriti mugavad, kuid neid aitab raskusteta mõista kontekst.

Üks värskest eesti kõnekeeles tavaliseks saanud sõna on *eur*, mis näib olevat täiesti asendamas ametlikku *euro*'t. Miks? *o*-lõpulised sõnad on pärast *o* *u*-ga asendanud häälikumuutust eesti keeles vaid võõrsõnad: *auto*, *studio*, *sumo*, *džuudo*, *NATO* või pärisnimedes, nagu *Vallo*, *Hando*, *Ardo*, *Helo*. Võõrsõnadeski kohtame lihtrahva ja lastekeeles või siis prostoi kõnet matkivalt vorme, nagu *autu*, *raadiu*. Meie uue raha nimi aga on midagi, mis kuulub igapäevasesse keelde, olgu siis familiaarsesse või neutraalsesse stiili. Siia *euru* selgelt ei sobiks ja nii ongi *euro*'st saamas või juba saanud *eur*, mis kuulub samasse paradigmasse kui valdav osa keeles täiesti kodunenud laenusid, nagu *pott*, *pann*, *kapp*, *supp*, *tops*, *klaas* jne.

Lühemate vormide asemele on tulnud pikemad mõnel puhul ilmselt kuulaja huvides. Kuid ka kõnelejale võib pikem sõna olla lihtsam hääldada kui lühem: see on üks võimalik põhjus, miks vorme nagu *kauneimaid* või *lahkeimais* ~ *lahkemais* kõnekeeles ei kohta, seesamemel öeldakse *kaunimaid* ja *lahkemates*. See, et paljude meie nimisõnade kolm esimest käänat olid ja on kirjakeeles samasugused: *see isa*, *selle isa*, *seda isa*; *see nõu*, *selle nõu*, *seda nõu*, võib sünnitada arusaamatusi ja nii on siin kõnekeeles partitiivi lõpuks sageli juba saamas *-t* või *-d*: *isat*, *nõud*, *tädit*. Äsja leidsin ühest kirjast vormi *samat*. Lühikest mitmuse partitiivi, mille moodustamise reeglid on keeruli-

² J. Kaplinski, Ebakombekalt kombekast. – Keel ja Kirjandus 2011, nr 1, lk 55–57.

sed ja mis on kõnelejale tülikas, hakkab asendama *sid-*, sageli ka *si-lõpp*: *mänge, tube, vaate, rohte, linnu kõrval* ja nende asemel kuuleb nüüd väga tihti *mängusi(d), tubasi(d), vaatisi(d), rohtusi(d), linnasi(d)*, kuigi kool ja keelehooldajad on nende vormide, eriti *-si* vastu. Üldiseks näib *us-lõpulistel* sõnadel olevat saanud ka mitmuse partitiivi lõpuks *-si* asemel *-seid*; esimene neist on mulle tänini kodusem, võib-olla sellepärast, et olen lõunaestlane.

Tavakeele, valdavalt kõnekeele sõnade tähendused pole defineeritud, selgelt määratletud, nagu on või peaksid olema terminoloogias. Paljudel sõnadel pole õigupoolest üldse selgeid, üheseid tähendusi, tähendus on ainult lausel ja sõna tähendusest võime rääkida vaid konkreetsetes kontekstis. Eriti käib see abisõnade kohta: näiteks saavad *pääle ~ peale, järgi* ja *järele, õigesti* või *õieti* tähenduse alles lausetes, nii ei ole vajadust siin taotleda täpsust sõna tähenduse ametliku määratlemisega, nagu omal ajal tehti. Kahemõttelisustest (*pääle ülikooli on veel õppimisvõimalusi...*) hoidumiseks on palju võimalusi ja nendega tegelevad tahes-tahtmata kirjanikud ja tõlkijad. See pole õigupoolest keelekorralduse, vaid pigem stiili, üldise väljendusoskuse küsimus. Sellele aga jääb eesti keele õpetuses vähem aega kui vaja, osalt selletõttu, et aega kulub liiga palju selliste reeglite õppimiseks, mille vajadus on üldse kahtlane. Nagu oli minu nooruses *pääle ~ pärast, õigesti ~ õieti, järgi ~ järele, oma ~ enda* jms „korrektned“ kasutamine. Julgen arvata, et siin mindi vastuollu keele enda seaduspäraga, sõnade tähenduse paratamatu hajuvusega. Siin lõppes mäng keelekasutajate (*resp.* keele enda) ja keelekorraldajate vahel keele võiduga: suure osa sõnade kasutamine „anti vabaks“.

Mäng jätkub vahelduva eduga. Nii ei ole selge, kuidas kujuneb lõpuks asjalugu nominatiivse ja genitiivse liitumise-

ga, kas pääle jäävad *lumekate* või *lumikate, talvejorjen* või *talijorjen, suvikõrvits* või *suvekõrvits, tuumküütus* või *tuumaküütus, sukkpüksid* või *sukapüksid, suhkurtõbi* või *suhkrutõbi ~ suhkruhai-gus, lehtsalat* või *lehesalat* jne, jne. Senised katsed seda korraldada, olgu terminoloogias või tavakeeles, on olnud „logitsistlikud“, meile on õpetatud, et näiteks kasvukohta tähistav abisõna peab olema nimetavas käandes: *aasnelk, nurmnelk, metskannike, metsvint, jõgivästriik, merihunt, merihumur...* Ent loogika on siin sageli kahtlane ja poolik. Räägime ikka *metsalilledest, aasataimedest, metsataimestikust, merekaladest...* Keelel näib siin olevat oma loogika, mis eriteadlaste ja keelekorraldajate omaga alati kokku ei lange. Esi-komponent *mets-* tähendab mõnel puhul pigem metsikut, mitte otse metsas elavat olevust. *Metsmees* pole *metsamees*, *metsinimene* pole *metsainimene*, *metslinnud* pole *metsalinnud*, *metsviinapuu* ja *metspipar* on kultuurtaimede viinapuu ja pipra sarnased metsikud taimed. Eesti keeles ja kultuuris on metsa nagu *nature*'i vastandatud kodule, aiale, nurmele, *culture*'ile. Nii on reegel tahes-tahtmata kirvereegel. Pääle muu ei ole selliste logitsistlike kirvereeglite puhul arvestatud keele seaduspärasid ega arengutendentse. See, et Loodusuurijate Selts muudeti Looduseuurijate Seltsiks, ignoreeris selliseid liitsõnu nagu *looduskaitse, loodushoid, loodusteadus, haigustõrje...* Kui tsen-seeritud keelega ilmatedetes loeme-kuuleme ainult *pilvkattest* ja *lumikat-test*, siis on ametlikuski kõnes ja kirjas endiselt kasutusel *lumevaip, lumeonn, pilvevaip, pilvevöö*. Millised seaduspärad siin mängu tulevad (sekkuvad), jääb elava keele uurijate selgitada. Ent ma usun, et neid tundmata poleks õige püüda anda uusi reegleid.

Keelt on ammu võrreldud organismiga ja keele arenemist elusolevuste evolutsiooniga. Ning evolutsioon saab toi-

muda vaid siis, kui elusolevustes on piisavalt varieeruvust, isegi vigu, mis mõnes olukorras võivad osutuda kasulikuks. Meie genoomi „grammatika reeglid” pole jäigad. Varieeruvust, määramatust vajab ka keel. Väga jäigalt reeglistatud keel on arenemisvõimetu, surnud. Ka keele arenemine algab muutustest, mis keeleõpetajate ja toimetajate meelest on vead. Nagu sellest, et inimesed hakkavad aina sagedamini lisama vokaalilõpulisele partitiivile *-t*: *isat, tädit, samat...* Nominatiivne või genitiivne liitumine on hägusad piirkonnad, kus võivad vähehaaval toimuda muutused ühes või teises suunas. Kalduksin arvama, et omastavaline liitumine saab ülekaalu. Olen küsitlenud inimesi selle kohta, kas neile tunduvad loomulikumad *sukkpüksid* või *sukapüksid*, *lehtsalat* või *lehesalat*, *siidkleit* või *siidikleit* jms, mingit selget tendentsi aga silma ei hakanud. Tähelepanuväärt on siiski see, et omastavalised vormid on hoolimata kooliõpetusest visalt säilinud ja mõnel puhul nähtavasti isegi üldistunud: mulle oli näiteks *sukapüksid* alguses harjumatu, nüüd kasutan seda isegi.

Mäletan aega, kui atribuudina ei lubatud kasutada *ja*-deverbaale. Ei tohtinud kirjutada *paraneja haige* (mul parandas ajaleheartiklis toimetaja selle *haigusest tervistujaks*), *haukuja koer*, *kakleja poiss*. Nüüd on ka ÕS-i tegijate ni jõudnud arusaam, et *haukuja koer* ja *haukuv koer* või *toriseja vanamees* ja *torisev vanamees* pole päris üks ja sama. See pole ilmselt ainus juhus, kus keelekorraldajad on ignoreerinud keeles tegelikult eksisteerivaid reegleid. Võiks öelda, et see korraldamine pole olnud dialoogiline, pole arvestatud, kuulatud keelt ennast, vaid on püütud teda keelevälisest, olgu esteetilistest või poliitilistest kriteeriumide järgi ühes või teises suunas muuta. Kord taheti taastada vanu hääbunud vorme (sõnalõpu *-u* asemel *-o*), kord lähendada soome keelele, kord

võideldi oletatavate või tegelike germaanismuste vastu, kord hoiti keelt puhtana oletatavatest või tegelikest vene mõjudest. Viimaste hulka sattus ka mõni ürgne vene keelde mingist soomeugri keelest laenatud konstruktsioon,³ näiteks sõna *eluolu*, mille asemel nüüd kasutatakse enamasti kunsttuletist *olme*. Praegune suund keelekorralduses näib mulle vastuoluline: ühelt poolt on hoogu saanud võõrsõnadele eesti vastete leidmine, tahame eestipärasemat eesti keelt. *Infost* saab toimetajate käe all ikka *teave*, *integreerumisest lõimumine*, *infrastruktuurist taristu*. Ent samal ajal ei märgata, kuidas keelest kaob semantiline omapära. Uued sõnad on sageli loodud *ad hoc*, ei sobi vanadesse tähendusseostesse. *Taristu* peaks kuuluma kokku sõnadega nagu *järvistu*, *saaristu*, *rahastu*, *rõvistu*, kuid ei kuulu, sest pole kuidagi seotud sõnaga *tari* (marjakobar). Eesti oma sõnade tähendusi arvestades poleks kellelegi pähe tulnud, et *mustanahaline* on viisakam sõna aafriklase või afroameeriklase kohta kui *neeger*. Siin tuleb selgelt välja, et meie sõnade tähendusi hakkab ikka enam määrama nende suhe inglise keele sõnadega. Ning keeleuuendus tähendab lihtsalt inglise sõnale eestipäraselt kõlava vaste leidmist. Me ei tõlgi enam tekste, kõnet, vaid ikka enam keelt. Kas ja kui kiiresti viib see eesti keele omapära kadumisele või on sellele tulemas ka mingi vastureaktsioon?⁴ Esialgu ei ole seda ametlikus keeles märgata, küsimuseks jääb, kui võrd see ametlik keel suudab mõjutada kõnekeelt ja kas ametlik keel peab varem või hiljem arvestama kõnekeeles toimuvat arengut.

³ О. Ткаченко, Сопоставительно-историческая фразеология славянских и финно-угорских языков. Киев: Наукова Думка, 1979.

⁴ M. H i n t, Kas ynnad sa olbama sirnangot? Johannes Aaviku visionäärsus keeleteoreetilise vaatepunktist. – Keel ja Kirjandus 2011, nr 11, lk 809–820.

Eesti keelt kasutab igapäevakeelena vähem kui miljon inimest, samal ajal nõuab oma riigi, oma kultuuri olemasolu, et peame väga paljudes valdkondades saama kasutada eesti keelt. Meil peab olema oma terminoloogia jurisprudentsis, peame tõlkima eesti keelde Euroopa Liidu dokumendid, meil peavad olema teaduse ja tehnika terminid ligilähedalt samas ulatuses kui suurtes keeltes. Nii mõjutavad eesti keelt terminoloogia ja ka muud tõlketekstid. Tõlgete mõjust keelele on kirjutatud, terminoloogia mõjust aga minu teada mitte. See on aga probleem: ühe eestlase kohta tuleb palju kordi rohkem juriidilist-teaduslikku-tehnilist teksti kui prantslase või inglase kohta. Nii saab terminoloogia sageli ametliku keele osaks, tungib isegi kirjanduslikku stiili. Viimasel ajal on mul tulnud seletada, et sõna *jumalus* ei sobi kasutada otseses pöördumises tema poole, niisama, et luuletuses pole mõtet ajada taga ülimat täpsust, *rädilinnu* asemel sobib väga hästi meie lugejale hoopis rohkem ütlev, bioloogiliselt esimesele väga lähedane *pöösälind*. Tele- ja raadiouudised ei ole meil kõnekeelsed, vaid jälgivad püüdliselt ametlikku stiili. Lauseid, nagu „Vene võimud survestavad võimalikest võltsingutest teavitajaid” või „Linnaliinidel ei ole üldreeglina põhjendatud seada sõidusoodustused sõltuvusse sõitja registrijärgsest asukohast, kuna tegu on võrdse kohtlemise rikku misega üldprintsipiibis”, leian ERR-i uudistest ilma suurema vaevata. Seda laadi näiteid võib tuua veel. Kui inglise keeles on kompuutri ja nutitelefoni kasutaja sõnavaras tavalised inglise sõnad *save*, *reset*, *backup*, *option*, siis meie ametlikud eesti vasted on üpris kummalised uustuletised, nagu *varundama*, *lähtestama*, *suvand*. Mäletan ühe oma filoloogiadoktorist tuttava kurtmist, et ta ei saa neist terminitest aru, peab need kodusemasse inglise keelde tõlkima.

Sellise terminologismi tulemus on stiilide segimine või ametliku, isegi kroonuliku stiili või siis terminoloogia tungimine tavalisse kõnemesse. Avalik kõne erineb stiililt tugevasti intiimsemast kõnест, siin ei kasutata, isegi väliditakse keelt, mida kasutame suhtlemises lähedaste inimestega. Kas tähendab see seda, et avalikkuses ei räägi lihtsalt inimene inimesega ~ inimestega, vaid sellel kõnel on muid väga olulisi funktsioone? Piltlikult võiks seda ehk mõista nii, et niipea kui inimene ei räägi enam lähedastega, vaid suurema kuulajaskonnaga, avalikult, tuleb mängu kolmas partner, nimetame seda siis rahvuseks, keelekorraldajateks, ÕS-iks või teisiti. Avalikus kõnes ei räägi inimene ainult enda, vaid ka eesti rahva, eesti kultuuri, eesti keelekultuuri eest ja nimel, riiklikult, ametlikult. Siin saab *fotokast kaamera* või *fotoaparaat*, *telekast teler*, *teadaandmisest teavitamine*, ei öelda, et toidu osa hinnatõus on väiksem kui varem, vaid „toit panustab hinnatõusu varasemast vähem”.

Teadlased tahavad sageli tavakeelele päälle suruda terminoloogilisust, nii püüti omal ajal värvitelevisiooni asemele hakata kasutama värvustelevisiooni, nüüd püütakse *pilditöötluse* asemel terminiks suruda *kuvanditöötlust*. Bioloogid protestivad sõnapaaride *sood ja rabad* ning *linnud ja loomad* vastu, kuna taksonoomias kuuluvad rabad soode ja linnud loomade hulka. Eesti loodusteadlased on olnud usinad maailma loomadele-lindudele nimesid-nimetusid panema, nii et kui see õnnestub, on eesti keel ladina keele kõrval ainus, kus elusolevustel on rangelt fikseeritud ametlikud nimed. Kuivõrd neid hakatakse kasutama, on omaette küsimus. Kahtlen, kas ilukirjanduslikku teksti või isegi reisikirja sobivad sõnad, nagu *pugal-puhvlind*, *taidur-pilalind*, *bantu väljaledik* või *koldsäälük*. Páris teaduslike tekstide eesti keeles kaugete maade

lindude kohta ei avaldata ja infot nende kohta saab ikka ladina- või ingliskeelsete nimede kaudu. Terminoloogia ja tavakeele põhivahesid on see, et tavakeeles ei nimetata asju ühe „õige nimega”, siin ei kehti range ei-jaa loogika, vaid pigem hägus loogika. Katsed tuua eesti keelde sama range bioloogiline nomenklatuur, kui on ladina keeles, osutavad omaltki poolt sellele, et meie keele korraldamine ja arendamine on monoloogiline või karmimalt öeldes autoritaarne. Keelel ei lasta kujuneda, teda kujundatakse. Dialoogi keelekasutajate ja keele üle otsustajate vahel ei ole või on see õige napp. Avalikus sõnas peab kasutama ametlikult tunnustatud sõnu ja vorme. Nende valik ei ole autorite, olgu ajakirjanike, tõlkijate või diktorite, vaid toimetajate ja ülemuste otsustada. ERR otsustab ühel päeval, et *infrastruktuurist* on saanud *taristu*, ja raadio- ning telehääled kuulavad sõna. Nii on väljaandel või infokanalil õigus autoritele keelekasutust ette kirjutada. Suurel määral käib see ka ilukirjanduse, kindlasti aga erialase kirjanduse kohta, kus autori õigus oma keelekasutusele on olematu või väga piiratud.

Ma ei tea, kas ja kuivõrd selline praktika sobib kokku autoriõigusega, ilmselt on seda mõtet küsida. Mulle oleks aga huvitavam mõista, miks on meie keelepoliitika sellisel kombel monoloogiline-autoritaarne, nagu ta on. Eesti on riik, kus pole meedia või kunsti sisulist tsensuuri ja sõnavabadus on märkimisväärselt suur. Keeleline tsensoor ei sobi sellega hästi kokku ja vajaks mõtestamist-seletamist. Mis on meie keelepoliitika, keelesse suhtumise sotsiaalne, sotsiaalpsühholoogiline taust? Miks kehtib Eestis keele sfääris otsekui piiramisreisukord? Kas on see jäänud püsima ajast, kui enamik eestlasi nii või teisiti oli mures keele saatuse pärast, kui tunti, et keel on ohus ja vajab kaitset? Või on tegemist omamoodi Pygmalioni-kompleksiga: „korrektne

keel”, ametliku hääkskiidu saanud sõnade ja vormide kasutamine on suurele osale eestlastest otsekui garantii, et nad kuuluvad „sakste”, „eurooplaste”, edukate inimeste või rahvuste hulka? Mis tähendab, et ametlikku eesti keelde suhtutakse nii, nagu omal ajal saksa keelde, võõrkeelde, mis tuleb laitmatult omandada, et saavutada seltskonnas vääriline positsioon. Nii õpime ja õpetame praegu eesti keelt nii omadele kui ka võõrastele nagu võõrkeelt, mitte kui emakeelt. Analoogiaid leiab teistest aegadest ja kohtadest, olgu XIX sajandi alguse Venemaalt, kus parem seltskond rääkis prantsuse keelt, või Valgevene-Leedu aladelt, kus linnarahvas-linnasaksad ja aadlikud rääkisid poola keelt. Ajad on muutunud, nüüd on Euroopas asjad ümber hinnatud ja igast keelest püütakse teha selline saksa, prantsuse või poola keel, mis oleks ühtaegu nagu oma ja nagu võõras, ühtaegu kodune ja euroopalik.

On ka muid seletusvõimalusi. Kuna Eestis rahvuslus täidab suuresti seda rolli, mis paljudes ühiskondades religioon (religiooni roll on meil marginaalne), siis on ka keelel selles *quasi*-religioonis oma koht. Ning nagu religioonis, püütakse hästi ei taluta mitmekesisust, püütakse ühtse praktika ja ühtse usu poole, püütakse selle poole ka meie keelepoliitikas. Keelega tegelemine asendab eestlastele tegelemist usuga, keelekorraldus ja keeleuuendus on teoloogia analoog, eesti keele grammatika, suure ja väikese algustähe või nominatiivsegenitiivse liitumise reeglid on meie aja katekismus, midagi, mis tuleb pähe õppida, kuigi neid on raske põhjendada ja kõrvaltvaatajal on raske nende vajalikkusest aru saada.

Keeletsensuuris võib näha ka nii tsaariaegse kui ka nõukogudeaegse traditsiooni jätkumist uuel kujul. Õigupoolest ei katkenud see traditsioon ka Eesti Vabariigis ja isegi Välis-Eestis. 1930. aastatel „parandati” põhjalikult

Tammsaare keelt ja Ristikivi kurdab oma päevikutes, kuidas Helmut Pürkop (enne sõda KÜ Looduse, paguluses Eesti Kirjanike Kooperatiivi korrektor, meie mõttes keeleteimetaja) asendas tal *juure juurde*'ga. On huvitav, et end individualistideks pidavad eestlased on suhtumises keelde vägagi kollektivistlikud. Uuendused ja muutused on sageli lausa kohustuslikud (nagu *taristu* puhul ERR-is), ent enamasti võtab ka rahvas need erilise vastuseisuta kirja-keeles omaks. Aastakümneid kasutusel olnud *autokummid* saavad siltidel ja meedias *rehvideks*, kuigi kõnekeeles näib valdav enamus noortestki endiselt rääkivat *kummidest*. Kirjakeel aga tundub olevat ametlik keel, „dogmaatiliselt õige” keel, mida püüavad ka kõnes kasutada ametnikud ja mis on ka TV ning raadio keel. Tulles tagasi keele ja religiooni seoste juurde, võiks öelda, et Eestis asendab pühakirja, püha teksti püha keel, püha grammatika. Ja kõrvalekaldumine sellest on patt, kuigi mitte surmapatt.

Kas selline olukord jääb kauaks kestma? Mis on eesti keele tulevik? Jättes kõrvale võimaluse, et keel demograafilistel või poliitilistel põhjustel üldse kirjakeelena hääbub, on kaks võimalust. Kuna ilmselt kõnekeel ei muutu oluliselt lähemaks kirjakeelele, võib ainult kirjakeel läheneda kõnekeelele, nagu on viimaste aastakümnete jooksul sündinud Soomes. Mulle räägiti, et Helsingis on ainult üks inimene, ajalooprofessor Matti Klinge, kes veel ütleb *me olemme*, kõik muud räägivad *me ollaan* ja haruldane pole ka poliitikutete suust kuulda *minä olen* asemel *mä oon*. Teine võimalus on, et kirjakeel ja kõnekeel lähevad aina enam lahku, nagu läksid teineteisest lahku ladina kirjakeel ja „rahvaladina keel” või hiina klassikaline kirjakeel ja elav kõnekeel. Mõlemal juhul sai kirjakeelest keel, mida õpiti nagu võõrkeelt ja mis viimaks ka hääbus: kirjakeeleks sai-muutus kõnekeel.

JAAN KAPLINSKI